

ASHANTI GOUDGEWICHTEN EN HUN BETEKENIS

Harrie Leyten

Een van de charmante kunstvormen uit Ghana zijn de goudgewichten die de Ashanti, Fanti en andere Akan-sprekende volkeren tot begin 20ste eeuw gebruikten om stofgoud te wegen. Iedere zakenman bezat een aantal van deze gewichten, samen met de daarbij behorende weegschaaltjes en doosjes waarin het stofgoud bewaard werd. Deze goudgewichten zijn bekend in twee categorieën: geometrische en figuratieve. De eerste categorie zijn eenvoudige bronzen blokjes met een versiering van in brons uitgevoerde lijnen.

Weegschaal en accessoires

Het doosje voor stofgoud

Goudgewichtjes geometrisch

Een bekende versiering is in de vorm van een swastika. Er is gespeculeerd over de herkomst van dit motief, omdat het vooral bekend is uit Zuid Azië. Waarschijnlijk is het een variant op het figuurtje van de twee krokodillen met een gemeenschappelijke buik, dat later besproken wordt.

Van de geometrische gewichten hadden de meeste een relatief laag gewicht, waarvan de waarde in goud zelden meer dan een *piredwan* bedroeg, in het midden van de 20ste eeuw een bedrag van 8 pounds sterling. Met deze gewichten werden de meest voorkomende transacties afgerond. De grotere, zwaardere geometrische gewichten hadden een tegenwaarde in goud van ongeveer 80 pounds sterling. Deze grote gewichten werden gebruikt om het stofgoud te wegen dat nodig was voor de traditionele festivals of voor een Koninklijke begrafenis. (Kyerematen 1964, 43) Het stofgoud zelf, maar ook de geometrische gewichten werden bewaard in koperen doosjes of in de huiden van bepaalde

dieren en veilig opgeborgen. Een succesvol handelaar bezat doorgaans meer dan honderd gewichten. De andere categorie bestaat uit figuratieve gewichten, die in grote hoeveelheden maar bovendien in een bijna eindeloze variëteit zijn vervaardigd: dierfiguren komen vaak voor, zoals luipaard, krokodil, kip, schorpioen, slang, stekelvarken, en antiloo; mensfiguren, alleen of met anderen, en voorwerpen, zoals staatsiezwaaarden, messen en schilden. Het zijn vooral deze figuurtjes die in trek zijn bij verzamelaars, maar ook in het oude Ghana een bijzondere plaats in namen.

Wie beschikte over een grote collectie goudgewichten gaf daarmee aan, dat hij een man 'in bonis' was: hij bezat goud. Goud was het betaalmiddel bij uitstrek. Goud werd op veel plaatsen in West Afrika (vooral in het huidige Ghana, dat niet zonder reden Goudkust werd genoemd) gevonden en gedolven in open schachten. Goud werd ook gevonden in sommige rivieren. Een rijke man, een man met een status in de samenleving, of met een positie aan het hof, aarzelde niet om zijn rijkdom ten toon te stellen. Een manier om dit te doen was het laten maken van figuratieve gewichten, waaraan hij een verhaal, een anekdote, of een spreuk verbond. Het is niet duidelijk of een figuratief gewicht, net als een geometrisch gewicht, gebruikt werd om (stof)goud te wegen, waardoor het een functionele betekenis bezat. Wel is duidelijk dat de toegevoegde betekenis (van het spreekwoord, het verhaal of de anekdote) het bronzen figuurtje een rituele of communicatieve functie gaf. De man kon voor een speciale gelegenheid een of meer figuratieve gewicht laten maken. Zo was het gebruikelijk dat een welgesteld man aan zijn zoon een of meer figuratieve gewichten schonk bij gelegenheid van diens volwassen worden. Deze gewichten kregen op deze manier een rol in de *rites de passage* van zijn zoon, die zijn kindertijd verwisselde voor het leven van een volwassen man. De vader kon aan dit gewicht een wens of advies koppelen voor de toekomst van zijn zoon. De vader had bij de geboorte van dit kind een klompje goud tussen de lippen van de baby gedrukt en gezegd: "Mijn kind, wees een kind naar mijn hart; wees eerlijk als goud". Ook een dorpshef kon een functionaris aan het hof een gewicht cadeau doen, bijvoorbeeld als dank voor bewezen diensten. Ook hij verbond een spreuk of advies aan het gewichtje.

De vraag die ons hier boeit is: wat is het verband tussen figuratieve goudgewichten en het spreekwoord of de anekdote die er bij wordt verteld?

Taal

Het antwoord is te vinden in de wijze waarop Ashanti, Fanti en de andere Akan sprekende volkeren omgaan met hun taal. Bijeenkomsten binnen families of vergaderingen op dorpsniveau staan er om bekend dat zij uren of soms na een verdaging meerdere dagen kunnen duren. Familieoudsten en dorpsoudsten hebben zich in hun lange leven bekwaamd in de retoriek. Als zij hun standpunten verdedigen tegenover familieleden of dorpsbewoners, maken zij gebruik van verschillende retorische technieken, om hun gehoor te overtuigen van hun zienswijze. Eén daarvan is het inzetten van spreekwoorden of metaforen. Gebruik makend van de kennis van spreekwoorden bij hun gehoor, proberen zij hun gehoor te overtuigen van een nieuwe verklaring of toepassing ervan op de situatie of het probleem dat aan de orde is. Metaforen worden – vooral door oudere mensen – vaak gebruikt in dagelijkse conversatie. Zij beschikken dan ook over een uitgebreid repertoire aan gezegdes en spreekwoorden die zij kunnen toepassen op uiteenlopende situaties in het dagelijks leven. Van oudsher werden spreekwoorden veel gebruikt in een juridische context, omdat ze op een bijzondere manier konden verwijzen naar het conflict dat ter discussie stond en richting konden geven aan de zoektocht naar een oplossing. (Meul Ragna 2009). Een voorbeeld: een man beklagde zich bij het dorps hoofd dat iemand seks had gehad met zijn vriendin. Het dorps hoofd antwoordde: ‘Wie langs de weg een half brood vindt en dat meeneemt, gaat niet zoeken wie de andere helft er af gesneden heeft’. Het dorps hoofd wist dat de vriendin van de man een prostitué was, die ‘beroepshalve’ relaties aanging met andere mannen. De klager kreeg geen gelijk. In plaats van een moreel oordeel te vellen over de zaak, wist het dorps hoofd een onverwachte vergelijking te trekken, die de situatie verhelderde. Het spreekwoord was een ‘doordenkertje’. (Rattray, 1916 (1952), 717)

Een ander voorbeeld. Toen ik als missionaris in Ghana werkzaam was, vertrok een van mijn misdienaars naar een gerenommeerde middelbare school in een grote stad, ruim 200 kilometer van huis. De school was een internaat. Met de kerstvakantie kwam de student terug naar zijn dorp. Op een avond werd de jongen door zijn vader geroepen. De man stelde slechts één vraag: “Waarom wil je een steen onder de kookpot van je moeders keuken wegtrekken?” (In de traditionele keuken stookte de vrouw het vuur tussen drie stenen op de binnenplaats. Op die stenen stonden de pannen stevig. Als een steen verdween, viel de pan in het vuur en zou er geen maaltijd komen.) Daarop gebod de vader, dat zijn zoon kon gaan: het gesprek was voorbij. De zoon meldde zich bij mij, en toonde zijn ongerustheid. “Weet mijn vader, dat ik in de stad een vriendinnetje heb, waar ik stiekem naar toe ga? Hoe weet hij dat? Wat moet ik doen?” Het leek mij niet zo’n moeilijke vraag en ik antwoordde: “Ga terug naar je vader en vraag

hem wat hij bedoelde met zijn geheimzinnige uitspraak.” De student schrok, keek mij indringend aan en zei: “Nee, nee, dat kan niet. We hebben een spreekwoord: ‘Alleen een dwaas vraagt de wijze man naar de betekenis van een spreekwoord!’. Ik kan mezelf niet tot een achterlijke jongen verlagen tegenover mijn vader!”

Welke factoren zijn hier aan het werk? De vader was een cacaoboer. Van de opbrengst van zijn plantage betaalde hij de kostbare opleiding van zijn zoon aan een gerenommeerde middelbare school. Daarna lonkte de universiteit en een prestigieuze, goedbetaalde baan. Dat zou de kroon zijn op het werk van de vader en de reputatie van de familie verhogen. Uiteraard verwachtte hij van zijn zoon, dat die zijn best zou doen om de vereiste diploma's te halen. Bij thuiskomst van de zoon kreeg de vader het vermoeden, dat zoonlief meer energie stopte in andere zaken (zoals een vriendinnetje) dan in zijn studie. De vader koos ervoor zijn zoon niet te ondervragen (zijn zoon zou misschien alles ontkennen) noch hem iets te verwijten waaraan hij misschien niet schuldig was (met het risico van een breuk in de goede verstandhouding). In plaats daarvan koos de vader voor een spreekwoord, waarvan de betekenis niet meteen duidelijk was en liet het trekken van een conclusie aan zijn zoon. Deze aanpak is karakteristiek te noemen voor de Ashanti en andere Akan sprekende volken: het larderen van een gesprek met spreekwoorden getuigt van het talent van de wijze en erudiete mens. Tegelijkertijd kon de zoon zijn vader niet verwijten dat hij hem vals beschuldigd had: de vader had de dingen niet bij hun naam genoemd. De Ashanti hadden tenslotte een spreekwoord geïnitieerd, waarin de spreker al bij voorbaat beschermd zou worden tegen dergelijke verwijten, want men hoorde een oude, wijze man niet naar de betekenis van een spreekwoord te vragen. Men zou zich als een 'dwaas' gedragen.

Ashanti, Fanti en andere Akan sprekende volken vertonen een grote gevoeligheid voor verbaal onrecht en beledigend taalgebruik. De opvatting bestaat dat woorden effectief kunnen zijn, met andere woorden: wanneer een heilwens uitgesproken wordt, zal deze bewaarheid worden. Dat geldt ook als een ziekte of ander onrecht wordt toegewenst. Een valse beschuldiging uiten kan kwalijke gevolgen hebben. Wanneer een spreekwoord multi-interpretabel is, is het aan de luisteraar om de door de spreker bedoelde betekenis te onderkennen. Het is te vergelijken met het Nederlandse gezegde: 'wie de schoen past, trekke hem aan'.

Goudgewichten

Wat is het verband tussen taal (een spreekwoord, een verhaal) en een figuratief goudgewicht, dat alleen al door zijn uiterlijke vorm een betekenis schijnt te

Twee varianten van twee Krokodillen op Goudgewichtjes

hebben? Een alom bekende afbeelding is die van de twee krokodillen met twee koppen en een gemeenschappelijke buik. De afbeelding is vele malen gebruikt in goudgewichten, maar is ook een bekend motief op staatsiezwaaarden die meegedragen worden tijdens feestelijke bijeenkomsten van een koning. De opvallende vorm suggereert, dat de figuur iets voorstelt, dat het een betekenis heeft. De figuur kan op verschillende manieren begrepen worden.

Een is: de afbeelding staat voor een groep mensen, of een familie. Ze hebben één gemeenschappelijk belang, gesymboliseerd door de buik. Wanneer individuele leden van de groep (de twee koppen) onderling vechten om voedsel, is dat slecht en bovendien nutteloos, want het voedsel komt toch ten goede aan de hele familie (die ene buik). Een andere betekenis is dat individuele leden van de groep of de familie van mening mogen verschillen, ook hun eigen ambities mogen hebben, zolang alle handelen ten goede komt van het geheel van de groep (de buik). Welke daadwerkelijke betekenis dit goudgewicht heeft, hangt af van de bedoeling van de boodschapper, of van de situatie waarin het wordt gebruikt. Het is bekend dat figuratieve goudgewichten door een dorpshoofd geschonken werden aan een hoffunctionaris, een priester van het lokale heiligdom, of een diplomaat. De schenking van het gewicht met de twee krokodillen kon dan een betekenis krijgen die betrekking had op de rol van de ontvanger aan het hof of het functioneren binnen het heiligdom, bijvoorbeeld als een blijk van waardering voor de onafhankelijke houding van de functionaris gekoppeld aan diens loyaliteit aan het dorpshoofd of het heiligdom.

In wetenschappelijke kringen is de vraag gesteld: hoe krijgt een voorwerp zijn betekenis? Er is een stroming in de kunstgeschiedenis die ervan uitgaat dat voorwerpen een eigen taal bezitten. Men spreekt van 'de taal der dingen'. Voorwerpen zijn dragers van betekenis. De betekenis die zij in zich dragen zou zijn ge-encodeerd door de kunstenaar zelf of door degene die de kunstenaar de opdracht gaf om het (kunst)werk op deze bepaalde manier te maken. Volgens deze theorie is het aan de toeschouwer (de museumbezoeker) deze betekenis te decoderen. Vooral de linguïstiek van o.a. de Saussure (1966) was de gangmaker van deze opvatting, die overgenomen is door museologen in Engeland (Susan Pearce 1992)) en Nederland (Peter van Mensch 1992).

Een tegenovergestelde theorie is die van Alfred Gell (1998): '*agency*'.

Gell spreekt van een *social agent*, waarmee hij een voorwerp (soms ook een persoon) bedoelt. Het woord *agent* komt van het Latijnse woord *agere*, dat doen of handelen betekent. Hij voegt het woord *social* er aan toe, om aan te geven dat deze *agent* per definitie werkzaam is in relaties, relaties tussen mensen en tussen mensen en dingen. De betekenis ontstaat pas in die relaties. De betekenis is niet inherent aan een voorwerp. De betekenis wordt veroorzaakt door die relaties. De toegekende betekenis maakt van het voorwerp een '*social agent who causes events to happen*'. Voor een kind is haar pop een '*social agent*'; zij ziet in de pop een beschermer, die als het ware door eigen kracht over haar waakt. ("ik slaap lekker, als de pop naast mij ligt"), voor een man is zijn auto een '*social agent*'; hij ziet in de auto een betrouwbare en capabele dienaar, die als het ware onafhankelijk werkt ("hij brengt me overal naar toe"). De effectiviteit van de *social agent*, i.c. de pop en de auto, wordt bepaald door de betekenis die de mens, i.c. het kind en de chauffeur, geeft aan de relatie.

Gell ziet de waarde van kunst pas in de relatie tussen kunstwerk en toeschouwer. In die relatie ontstaat de betekenis van het kunstwerk als een *social agent*, die de wereld probeert te veranderen. Wie vóór de Nachtwacht staat en onder de indruk van het schilderij is, mag zich realiseren, dat hij het zelf is die de positieve betekenis toekent aan het schilderij. Maar de beschouwer kan moe zijn of zich ongelukkig voelen en daarom geen waardering opbrengen voor het schilderij. In die gemoedsgesteldheid kan de museumbezoeker slechts een negatieve betekenis toekennen aan het schilderij.

In de Ashanti cultuur bestaat een corpus van afbeeldingen waaraan door een *sensus communis* reeds betekenissen zijn toegekend. Maar wat een afbeelding betekent in een concrete situatie hangt af van de persoon die de afbeelding toont of ernaar verwijst.

De afbeelding van een stekelvarken komt vaak voor in de Ashanti beeldcultuur en kan verwijzen naar een aantal gezegden. Een ervan luidt “als je er duizend doodt, zullen duizend anderen hun plaats innemen” . De oorsprong van dit spreekwoord is ontstaan toen vijandige

Stekelvarken

buurvolken de Ashanti uitmaakten voor stekelvarkens. De Ashanti zelf gingen het scheldwoord gebruiken als een geuzennaam met de betekenis: ‘ja, wij zijn stekelvarkens. Weet, dat wanneer je duizend van onze mensen doodt, er duizend anderen voor in de plaats komen.’ Het beroemde voetbalelftal van Kumasi heet al decennialang ‘Asante Kotoko’ (Kotoko is de Ashanti naam voor stekelvarken). Maar voor hen die weten dat een stekelvarken zich verdedigt met zijn stekels en de aanvaller pijn kan doen, kan een afbeelding van een stekelvarken ook gebruikt worden als waarschuwing: ‘Schuur je achterwerk niet tegen dat van een stekelvarken!’. In een concrete situatie kan het betekenen dat iemand tegen een ander wil zeggen: ‘Pas op; als ik boos ben, ben ik als een stekelvarken en kan ik je behoorlijk pijn doen!’.

Man met pijp met kruidvat op het hoofd

Een pijprokende man met een vaatje buskruit op zijn hoofd, heeft de betekenis gekregen: ‘vuur en buskruit slapen niet samen’. Bedoeld wordt: ‘deze twee kunnen nooit geliefden van elkaar worden; wees voorzichtig met vuur (de brandende pijp) als je buskruit draagt’. Maar kan ook gebruikt worden als een advies. Ik zag een leraar eens deze afbeelding aan zijn studenten tonen en hoorde hem zeggen: ‘Bereid je goed voor op je examens (de dreiging van het buskruit), maar zorg ervoor dat je ook tijd neemt voor ontspanning (de pijp)’. Hij gaf een nieuwe betekenis aan het spreekwoord en aan de afbeelding.

Luipaard

In een conflict tussen twee mannen kan de een de afbeelding van een luipaard tonen en bedoelen: 'wanneer een luipaard een schildpad grijpt, kan hij het dier keren en keren, maar hij kan hem vanwege zijn schild niet verorberen'. Met andere woorden: je moet je gedrag veranderen. De andere man kan naar dezelfde

afbeelding wijzen en denken dat hij betekent: 'de regen maakt het luipaard nat, maar kan de

vlekken op zijn vel er niet afwassen'. Met andere woorden: 'ik kan mezelf niet veranderen; ik ben wie ik ben'.

Tijdens een ruzie kan iemand een afbeelding van een haan met een grote kam en imposante staart op tafel leggen (zie afb. 9) met het spreekwoord: 'Jij, haan, doe niet zo verwaand; je moeder was maar een gewoon ei!'. Hij bedoelt: heb geen kapsones! De ander kan naar hetzelfde goudgewichtje wijzen met het spreekwoord: 'We zijn toch allemaal uit eieren gekomen!'. Met andere woorden: 'wie ben jij, om mij de les te lezen?'

Een eenmaal gemaakte afbeelding blijft in die vorm ontstaan. Taal daarentegen, is steeds in ontwikkeling. Hij leeft en verandert als deel van de cultuur en de samenleving. In nieuwe situaties ontstaan dus ook nieuwe spreekwoorden, of worden aan oude spreekwoorden nieuwe betekenissen toegekend. Of een spreekwoord een *social agent* wordt, hangt af van de betekenis die er aan wordt toegekend, maar de betekenis hangt op zijn beurt af van de context waarin het spreekwoord wordt gebezigd of van de relatie tussen twee mensen. Om de betekenis effectief te doen zijn, om die te laten doordringen tot de aangesprokene, is het van belang, dat hij of zij die herkent. De spreker of degene die een goudgewicht toont, kan soms aan een spreekwoord een andere wending geven om het van toepassing te doen zijn op de onderhavige situatie. Zodra de aangesprokene of de ontvanger van het goudgewicht binnen de context van de situatie, begrijpt welke betekenis de spreker (of de aandrager van de afbeelding) aan het spreekwoord of het voorwerp (een goudgewicht, een motief op een staatsiezwand, een armband of ring) heeft gegeven, zal de betekenis (de 'boodschap') begrepen worden. Het zal een *social agent* worden, die het handelen van de aangesprokene aanstuurt. Het spreekwoord, dat de vader zijn studerende zoon voorhield, werd een *social agent* die de zoon plotseling tot het inzicht bracht dat zijn amoureuze leefwijze een risico vormde voor zijn toekomstige carrière. *It caused an event to happen.*

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Cole, Herbert (1977) *The Arts of Ghana*. UCLA
- Garrard, Timothy F. (1989) *Gold of Africa*. Prestel. 1989
- Gell, Alfred (1998) *Art and Agency: An Anthropological Theory*. Oxford. Clarendon Press
- Kohler, William & Malcolm MacLeod (1977); *The Art of Goldweights*. Univ. Museum. Philadelphia
- Kolb, Eric de (1969) *Ashanti Goldweights*. New York
- Kyeremateng, A.A.Y. (1964) *Panoply of Ghana*. Longmans. London
- Leyten, Harrie. *Goldweights/Goudgewichten* (1979) Khepri van Rijn. Amsterdam
- Mensch, Peter van (1992) *Towards a methodology of museology*. Ph.D. thesis Univ. of Zagreb
- Pearce, Susan (ed.) (1992) *Museums, objects and collections. A cultural study*. Leicester: Leicester Univ. Press
- Rattray, R.S. ((1916) 1952) *Ashanti Proverbs*. Oxford. Clarendon Press
- Webster Plas, Margaret (1967) *African Miniatures. Goldweights of the Ashanti*. Lord Humphries. London
- Ragna, Meul (2009) *De Betekenis en Hedendaagse gebruiksvormen van Adinkra symbolen en bijbehorende spreekwoorden*. Univ. Gent
- Saussure, Ferdinand de (1966) *Course in General Linguistics*. New York: Mc.Grow Hill Book Company.
- Yankah, Kwesi (1989) *The Proverb in the Context of Akan Rhetoric. A Theory of Praxis*. Peter Lang Publishers.